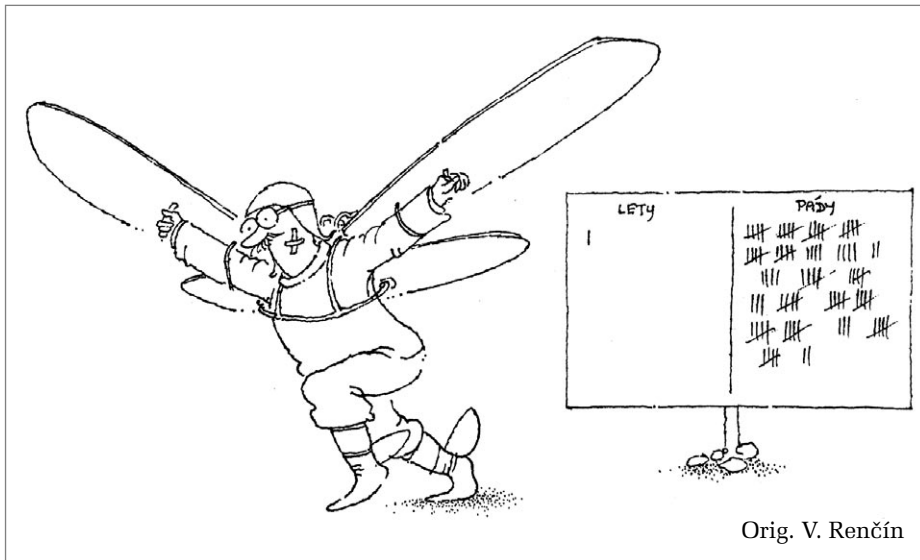

Odkud vítr vane

Orig. V. Renčín

Zeptám-li se, zda mají něco společného zvětralá hornina, sněhová závěj, větrčící pes, povětrná žena, vyvětraná místnost, pístová vývěva, sportovní větroň, nepromokavá větrovka, barevný větrník, bambusový vějíř a úkryt v závětrí, možná chvíli zaváháte. Protože však bývá zvykem, že obsah jazykového koutku koresponduje se zaměřením monotematického čísla, je odpověď snadná – všechny výrazy mají jazykovou spojitost s podstatným jménem vítr, resp. se slovesem vát. Podle etymologických slovníků je totiž předpokládaným základem všeslovanského slova vítr, které mělo v praslovanské podobě větrъ a ve staré češtině vietr, indoevropský výraz s významem vát (věju), dout.

Na tvarech slova vítr vidíme pozůstatek hláskových změn probíhajících v českém jazyce ve 14.–16. století. S výjimkou 4. pádu jednotného čísla, v němž je tvar shodný s 1. pádem, není ve všech ostatních tvarech v základu slova í, ale ě: větru, větrem, větry. Ke střídání samohlásek ve slovním základu může u některých slov docházet jak při skloňování nebo časování (díra – děr, dům – domu, příst – předu), tak při odvozování slov (bílý – běloba, opírat – opěradlo, květ – kvítek, svítit – světlo, sbírat – sběračka).

Vítr je slovo z nejstarší slovní zásoby, podle etymologů je doloženo už ve 14. století. Václav Machek ve svém Etymologickém slovníku jazyka českého (Nakladatelství Lidové noviny 1997) vyslovuje domněnku, že slovo označovalo původně „činitele“, totiž v lidové víře mytického původce vanutí vzduchu, démona, jenž fouká, jakýsi mužský protějšek lotyšských „matek“ (matka bouře a jiných přírodních jevů).

Není divu, že přírodní jev, s nímž se naši předkové pravidelně setkávali, se odrazil v množství dodnes užívaných ustálených slovních spojení, obrátů, přísloví, které vycházejí z letitého pozorování tohoto živlu. Nepochybně víte, že kdo seje vítr, sklízí bouři. Někdo je jako vítr (rychlý, hbitý) nebo umí běžet či jet s větrem o závod

(velmi rychle). Jiný si libuje za větrem (na chráněném, vhodně položeném místě, přeneseně pak v bezpečí, ústraní). Některý člověk může být do větru (přelétavý, lehkomyslný) nebo často mluví do větru (slibuje něco, co nedodrží), případně je kam vítr, tam plášt (přiklonil se hned k té, hned k oné straně, k tomu nebo onomu názoru podle svého prospěchu). Další se nebojí jít proti větru (postavit se proti většině, proti převládajícímu směru), a to i v situacích, kdy ostatní mají z něhoho/něčeho vítr (mají strach, obávají se). V některých situacích je dobré vědět, odkud vítr vane/fouká (co za tím vězí). Také se občas stává, že někdo někomu vezme vítr z plachet (předěje ho v nějakém konání, zhatí mu plány).

Využitím Českého národního korpusu zjistíme, že se v běžných (převážně publicistických) textech slovo vítr nejčastěji pojí s přívlasky silný, nárazový, studený, prudký, svěží, čerstvý, severní, boční, velký, ledový, příznivý. Frekventovaná jsou i spojení poryv, rychlost, náraz a závan větru, i fouká vítr a proti větru. Vedle toho, že vítr vane, se rovněž často zvedne, strhne nebo stočí.

Pro popis rychlosti větru se užívají různé výrazy: bezvětří, vánek, větrík, vítr (slabý, mírný, čerstvý, silný), vichr, vichřice (silná, mohutná), orkán. Pocházejí z Beaufortovy stupnice, která vznikla počátkem 19. století, tedy v době, kdy ještě neexistoval přístroj k měření rychlosti větru. Jednotlivé stupně byly odhadovány pozorováním jevů na moři a na souši. K nejsilnějšímu větru v této stupnici – orkánu – se váže jazyková zajímavost. Čeština slovo převzala v 18. století z němčiny (Orkan), do ní se dostalo prostřednictvím nizozemského orkaan a španělského huracán z jazyka karibských indiánů taino. Indiáni prý slovem huracán (s variantami furacane a urogan) pojmenovávali prudký ničivý vítr a také jednoho ze svých bohů, z jehož hněvu se takový vítr zvedá. Od koloniálních národů přicházelo slovo i do střední Evropy. Z původního in-

diánského huracán si francouzština vytvořila ouragan, které má v češtině od 19. století podobu uragán. A zbývá varianta hurikán. Tu máme až od 20. století prostřednictvím anglického hurricane. Výrazy orkán, hurikán a uragán mají společný základ, ale každý z nich k nám přišel jinou cestou a dnes označují rozdílné skutečnosti.

Intenzita hurikánu může být popsána (či přesněji byla tak tříděna hlavně v 70. letech 20. století) podle Saffirovy–Simpsonovy stupnice. Využívám tento název jako záminku k drobnému opakování typografického doporučení. Protože je stupnice pojmenována po dvou mužích, píše se v názvu mezi jmény pomlčka a při skloňování připojujeme příslušné pádové zakončení k oběma jménům. Zdvojená jména, jejichž nositelem je jedinec, píšeme se spojovníkem a pádové koncovky se obvykle připojují jen k druhé části jména, např. Clam-Gallasův palác. Podrobnější vysvětlení najdete v jazykovém koutku Pomlčka a spojovník (Živa 2019, 6: CLIV) nebo na stránkách Internetové jazykové příručky (<https://prirucka.ujc.cas.cz/>).

S intenzitou větru do jisté míry souvisí ještě jeden jev, který stojí v právě probíhající části roku za připomenutí – babí léto. Na přelomu září a října, kdy léto přechází k podzimu, obvykle setrvává nad střední a jižní Evropou rozsáhlá tlaková výše, která způsobuje, že počasí je suché, slunné, relativně málo větrné, přes den dosti teplé, v noci výrazně chladnější. Typickým jevem babího léta jsou jemná pavučinová vlákna, která poletují vzduchem a zachytávají se na trávě, keřích a stromech a s ranní rosou a slunečními paprsky vytvářejí působivé dekorace. I těmto vláknům se říká babí léto, dříve se objevovalo i označení předivo trpaslíků nebo příze Panny Marie. Lidová moudrost říká, že koho se babí léto dotkne ve svém letu, bude šťastný. Vlákna jsou dílem pavouků, kteří je vytvářejí ze zcela praktických důvodů – pomocí těchto dlouhých vláken se přemísťují na nová stanoviště a zimoviště (více na str. 287–289 této Živy).

Původ pojmenování babí léto není bohužel v etymologických slovnících vysvětlen. Podle některých zdrojů dlouhé pavučinové zářící v krajině připomínají jemné stříbrné babské vlasy. Karel Jaromír Erben vysvětluje pojmenování chladnějším počasím – tepla je již namále, tak jako ho má stará bába; babí léto znamená vlastně zestárlé léto. Josef Jungmann zaznamenal výklad z oblasti tzv. lidové astronomie. Označení by mohlo být odvozováno z názvu souhvězdí Plejády nazývaného Kuřátka, lidově někdy i Baby: „že toho času tyto hvězdy panují, proto i babí léto.“ Obdobný ráz podzimního počasí se netýká jen našeho území, proto nacházíme pojmenování tohoto období i v dalších jazycích. Jen slovenština a polština však mají shodně jako my babie leto/lato. V Severní Americe je to indiánské léto. V dalších zemích bývá voleno označení podle příslušného kalendářního svátce – ve Francii léto sv. Mořice nebo Denise, v Anglii léto sv. Lukáše, u nás se dříve souběžně užíval název léto svatého Václava.

Ať máte příznivý vítr po celý podzim.

Použité zdroje uvádíme na webu Živy.